

Актуальні проблеми психології

Аналіз особистісних особливостей викладача як чинника його професійної успішності

І.В. Сингаївська
кандидат психологічних
наук, доцент,
завідувач кафедри
психології,
Університет економіки
та права «КРОК»

У статті обґрунтовано актуальність аналізу особистісних особливостей викладача як передумови його професійної успішності. Проаналізовано особливості особистості викладача як системоутворювального фактора для досягнення успішності в професійній науково-педагогічній діяльності. Описано специфіку особистісних якостей і психологічних станів викладача, а також його індивідуальної мотиваційно-ціннісної системи. Означено перспективи подальших досліджень особливостей особистості викладача як чинника його професійної успішності.

Ключові слова: професійна успішність, професіоналізм, особистісні якості, мотиваційно-ціннісна система, нарратив, професійний архетип.

В статье обоснована актуальность анализа личностных особенностей преподавателя как фактора его профессиональной успешности. Проанализированы особенности личности преподавателя как системообразующего фактора для достижения успешности в профессиональной научно-педагогической деятельности. Описана специфика личностных качеств и психологических состояний преподавателя, а также его индивидуальной мотивационно-ценностной системы. Очерчены перспективы дальнейших исследований особенностей личности преподавателя как фактора его профессиональной успешности.

Ключевые слова: профессиональная успешность, профессионализм, личностные качества, мотивационно-ценностная система, нарратив, профессиональный архетип.

The article substantiates the topicality of the analysis of teacher personal peculiarities as a precondition of a teacher's professional success. It analyzes teacher personal peculiarities as a backbone factor for successfulness achievement in professional scientific and pedagogical activity. Thus, the article describes the specificity of personal qualities and psychological states as well as individual motivational and value system of a teacher. It gives prominence to further research perspectives as regards personal peculiarities of a teacher as a factor of his/her professional success rate.

Key words: professional success rate, professionalism, personal qualities, motivational and value system, narrative, professional archetype.

Постановка проблеми

Особистість викладача є системоутворюючим фактором для успішного виконання професійної науково-педагогічної діяльності. Розвиток особистості, виявлення її психологічних особливостей – ключова проблема в дослідженні процесів, пов'язаних із досягненням професійної успішності. Професійне буття особистості зазвичай втілюється в її професійній поведінці та відображується в її світогляді. Виявити чинники професійної успішності викладача вищого навчального закладу можливо саме завдяки вивченню специфіки його особистісних особливостей, психологічних станів, індивідуальної мотиваційно-ціннісної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження особистості в рамках професійної діяльності є актуальними, про що свідчать численні публікації вітчизняних і зарубіжних учених (Г. Балла, І. Беха, О. Бондарчук, С. Гарькавця, Л. Дикої, О. Донченко, А. Журавльова, Е. Зеєра, В. Зливкова, Л. Карамушки, В. Крайнюк, С. Максименка, Г. Олпорта, В. Онищенко, В. Семиченко, О. Сергеєнкової, Т. Титаренко, К. Холла, В. Ямницького). Спостерігається тенденція подолання наукової традиції щодо розгляду цієї проблематики лише в контексті психології праці та професійної діяльності. Останнім часом переважають дослідження, у яких поєднуються буттєвий, ціннісний і професійний простір особистості. Унаслідок цього психологічний зміст професійної успішності збагачується певними теоретичними аспектами щодо інтеграції та структурування уявлень про цінність професії для окремої особистості; усвідомлення важливості професійної рефлексії; визначення та узгодження цілей і засобів досягнення професійних перспектив і реалізації стратегій професійної успішності тощо.

Разом із визначенням спрямованості професійної діяльності, формуванням та уточненням особистісних професійних цілей, досліджується професійний вибір, а відтак професійний розвиток і професійне

самовизначення. Науковцями (Н. Андреева, Л. Балецька, Д. Белова, В. Гупаловська, С. Максименко, В. Москалець, Т. Приходько, М. Худишева) виокремлюється низка показників професійного самовизначення, зокрема: професійний статус, рівень професійної ідентифікації, рівень задоволеності своєю професійною підготовкою і діяльністю, ціннісна спрямованість фахівця, професійна мотивація, емоційний стан, рівень професійних домагань, рівень визначеності та конкретності життєвих і професійних цілей, професійна активність, рівень реалізації особистісного потенціалу, наявність перспектив професійного та особистісного зростання тощо.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У наявних дослідженнях не достатньо повно проаналізовано особистісні особливості викладача як системоутворюючого фактора для досягнення успішності в професійній науково-педагогічній діяльності. Необхідно виявити специфіку особистісних якостей викладача, а також його індивідуальної мотиваційно-ціннісної системи як чинників професійної успішності.

Формулювання цілей статті

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу особистісних особливостей викладача як чинника досягнення успішності в професійній науково-педагогічній діяльності.

Вклад основного матеріалу дослідження

Дослідження особистості викладача як суб'єкта професійної діяльності та професійної успішності доцільно здійснювати в рамках інтегративного підходу, що дасть змогу узгодити особистісну, теоретичну та практичну сферу досягнення професійної успішності в науково-педагогічній діяльності викладача. При цьому:

- *теоретична сфера* свідчитиме про відповідний рівень професійної готовності (освіта, рівень теоретичних знань тощо) викладача до успішного виконання своїх обов'язків;

- *практична сфера* відобразатиме рі-

вень професійних здібностей, компетенцій, досвіду, а також способів (організаційні, комунікативні, поведінкові тощо) їх застосування у професійній діяльності;

- *особистісна сфера* забезпечуватиме ціннісно-сміслові та мотиваційні ресурси для досягнення цілей професійної успішності.

Особистісні якості викладача безпосередньо обумовлюють його працездатність, задоволеність працею, рівень професійної відповідальності. До названих можна додати ряд особистісних якостей, що виділяються дослідниками як професійно важливі для успішного здійснення науково-педагогічної діяльності: самоконтроль, емоційна стійкість, рефлексивність, гнучкість, креативність, відкритість, моральність тощо [3; 6; 21 та ін.]. Водночас особистісні особливості кожного викладача визначаються певною системою взаємодій, що істотно позначається як на самому викладачеві, так і на його професійній діяльності, її результатах.

Досліджуючи особистісні якості викладача, доцільно взяти до уваги теоретичні висновки С. Максименка про те, що «особистість є складною системою, яка саморозвивається. Для того, щоб ... дослідити саму особистість, ми маємо створити такі способи і форми вивчення, які б не переривали і не зупиняли його штучно, а викликали, співіснували б із ним. В ідеалі це є співіснування за принципом сполучальності (Г. Костюк): ми повинні дати змогу особистості (об'єкту вивчення) вільно функціонувати і розвиватися за власними законами, але, водночас, надавати їй керування такі можливості (природні і соціальні), які підлягають емпіричній фіксації і верифікації» [10, с. 12].

Психологічними дослідженнями розвитку інтелекту вченого та його впливу на ефективність наукової діяльності також підтверджується важливість урахування особистісних якостей. Однак не можна встановити прямого кореляційного зв'язку між високорозвиненими інтелектуальними здібностями і наступними науковими відкриттями або успішною професійною діяльністю. Більше того, часом розвину-

тий інтелект без морального підкріплення стає так званим злим генієм і може зашкодити не лише окремій людині, а й цілому поколінню і навіть людству. Відтак *морально-ціннісний вплив викладача на студента може бути як позитивним, так і негативним*. Останній посилюватиметься внаслідок зростання негативних тенденцій в особистісному та професійному житті викладача. Зокрема, за низького рівня особистісної та професійної відповідальності психологічна і моральна шкода, завдана викладачем, може бути досить відчутною (і в рази більшою, ніж неякісні теоретичні знання) з огляду на подальше професійне майбутнє студента.

Ураховуючи вищевказане, вивчення особистісних якостей, що слугуватимуть умовою професійної успішності викладача, доцільно здійснювати, опираючись на попередній досвід і напрацьовані теоретико-методологічні підходи. Це, по-перше, урахування психоаналітичних (З. Фрейд, К. Юнг), диспозиційних (Г. Олпорт, Р. Кеттел, Г. Айзенк), соціально-когнітивних (А. Бандура, Дж. Роттер), гуманістичних (Е. Фромм, А. Маслоу), феноменологічних (К. Роджерс), соціокультурних (К. Хорні) та інших концепцій особистісного розвитку. По-друге, слід ураховувати біполярну природу людини, крайніми полюсами якої, за Л. Х'еллом і Д. Зіглером, виступають: свобода – детермінізм; раціональність – ірраціональність; холізм – елементалізм; конституціоналізм – інвайронменталізм; змінність – незмінність; суб'єктивність – об'єктивність; проактивність – реактивність; гомеостаз – гетеростаз; пізнавальність – непізнавальність [19].

Така *«парність»* або *поєднання протилежностей стає джерелом особистісного розвитку*. Кожний новий етап професійного вдосконалення додає нові внутрішньоособистісні та міжособистісні полюси. Внутрішні та зовнішні протиріччя потребують насамперед психологічного вирішення з метою запобігання можливим негативним явищам, пов'язаним зі зміною соціальних умов, професійних вимог, характеру міжособистісних стосунків тощо.

З огляду на спрямованість професійної діяльності, особистісна та професійна активність викладача може вибудовуватися в межах полюсів «успішності – неуспішності».

Сама система сучасної вищої освіти є багатополосним явищем. Для сучасного фахівця недостатньо лише глибоких якісних теоретичних знань. Неодмінною умовою професіоналізму стають професійна та психологічна культура, світоглядні та моральні настанови, а також особистісно-ціннісна складова професійної діяльності. Отже, суттєвої ваги набирає акмеологічний вектор удосконалення не лише професійної діяльності, особистісного професіоналізму, а й особистісних (насамперед, психологічних) якостей викладача.

Проаналізувати та переосмислити професійну діяльність та особистісні якості викладача вищого навчального закладу крізь призму наукової конкурентоспроможності, педагогічної майстерності, професійного іміджу та інших чинників, що сприяють досягненню його професійної успішності, дає змогу акмеологічний підхід. На часі посилення ролі акмеологічної компетентності як інтегральної здатності особистості викладача здійснювати свій професійний розвиток, задіюючи наявні психологічні ресурси та постійно оцінюючи свій особистісний і науково-педагогічний вплив на інших учасників освітнього процесу.

Дослідники в галузі психології освіти та психології професійної діяльності приділяють багато уваги проблемам розвитку ціннісного потенціалу науково-педагогічних працівників. У світлі переосмислення та формування нової парадигми вищої освіти в Україні актуалізуються питання осучаснення сутності, змісту і структури педагогічного професіоналізму як акмеологічної категорії, акмеологічних засад професійного становлення та розвитку викладачів, їхніх особистісних стратегій досягнення професійної успішності [1; 5; 9; 14; 16; 18 та ін.].

Наявність акмеологічних компетенцій свідчить про сформовану систему особистісних і професійно значущих якостей

викладача; високий рівень теоретичної підготовленості та практичного досвіду науково-педагогічної діяльності. У ракурсі досліджуваної проблематики сформована акмеологічна компетентність вказує на:

- високий рівень особистісного переосмислення та переживання набутих знань, їх трансляцію в ціннісному розумінні та значенні;

- переважання в психологічній структурі професійної мотивації готовності реалізувати стратегії досягнення успішності згідно з ціннісними настановами та переконаннями;

- розвиненість емоційного інтелекту, емпатії, комунікативних здібностей, позитивного мислення;

- узгоджену особистісно-професійну єдність теоретичних знань, особистісного світогляду, професійного досвіду та поведінки викладача.

Вищезазначене повинно функціонувати на тлі постійного самоаналізу, самооцінки з урахуванням громадської думки та оцінки особистісних досягнень з боку професійного середовища. Як справедливо підкреслюють О. Бородуліна та А. Портнова, акмеологічна компетентність є системною взаємодією і взаємообумовленістю мотиваційних, інструментально-операційних, рефлексивно-оцінних і перцептивно-регулятивних компетенцій викладача [4].

У такий спосіб можна подати й цілу систему професійної діяльності, у якій важливу роль відіграє особистісно-ціннісна складова. Актуалізація особистісних цінностей у поєднанні з особистісними здібностями та професійно значущими якостями уможливило успішний перебіг професійної діяльності та досягнення позитивних результатів. При цьому психолого-акмеологічна діагностика¹ спрямована

¹ «П'ятифакторний особистісний опитувальник» Р. МакКрєє і П. Коста («Велика п'ятірка»); «Короткий індекс самоактуалізації» (SI) А. Джонса, Р. Крендела; «Самоактуалізаційний тест» (CAT) Е. Шострома; «Шкала ясності Я-концепції» (SCC) Д. Кемпбела; багатфакторний особистісний опитувальник (16 PF) Р. Кеттелла, копінг-тест Р. Лазаруса і С. Фолкмана та ін.

насамперед на визначення особистісних якостей, що відповідають викладацькій професії, сприяють її успішній реалізації.

Ціннісна позиція викладача може визначатися як певний дискурс, коли задекларовані особистісні цінності, у тому числі професійні, відповідають та узгоджуються з його життєвою позицією. Інакше цінності залишаються певним ідеалом, абстракцією. Донести свою ціннісну позицію до студента може викладач, який володіє достатнім інтелектуальним, комунікативним потенціалом і водночас використовує відповідні вербальні засоби. Варто підкреслити, що невідповідність професійної поведінки задекларованим цінностям може суттєво зашкодити в досягненні професійної успішності викладача ВНЗ. Тому визначення індивідуальної стратегії досягнення професійної успішності необхідно здійснювати, керуючись принципом несуперечливості особистісних і професійних засад. Ідеться про те, що викладач сприймається студентами як певний взірць з відповідною системою цінностей, а «взірець як реальне або сконструйоване обличчя має мотивувати до наслідування» [8, с. 128].

Виникає нагальна потреба в нових дискурсах – теоретичних, освітніх, професійних, поведінкових тощо – для переосмислення професійних ролей викладача та відповідних особистісних якостей для їх успішної реалізації. Водночас актуалізується застосування дискурсивного та нарративного підходів [2; 11; 15; 17] у психологічних дослідженнях особистісного розвитку, за допомогою яких уможливується пояснення психологічних (насамперед, психолінгвістичних) алгоритмів соціальних взаємодій та конструювання ідентичностей.

Дискурсивний підхід уможливує пояснення формування особистісної ідентичності як взаємодії індивідуального та соціального досвіду. Особлива роль у цьому процесі відводиться комунікативним практикам. У викладацькій діяльності ефективний комунікативний дискурс є необхідною умовою успішних особистісно-професійних взаємодій. При цьому процес

ідентифікації особистісного «Я», на думку дослідників з Единбурзького університету Б. Бенвелла та Е. Стоке, є результатом дискурсивних практик [20]. У професійній діяльності викладача дискурс слугує механізмом узгодження певних знакових систем для взаємопорозуміння між учасниками освітнього процесу. Аналіз використуваних дискурсів може слугувати одним із засобів оцінки педагогічної майстерності викладача, рівня і глибини його теоретичних знань.

Наративний підхід стає у нагоді, коли необхідно інтерпретувати ті чи інші дискурсивні форми людської поведінки. З психологічної точки зору важливим є спосіб конструювання особистісного «Я» викладача за допомогою нарративу. Ідеться про особистісні здібності, важливі для викладача як інтерпретатора теоретичних знань (передусім, інтелектуальні та аналітичні). Донести інформацію, при цьому не спотворити її, запропонувати сучасне об'єктивне бачення подій – ці та інші комунікативні якості особистості можуть стати визначальними у професійній діяльності викладача.

Слід підкреслити необхідність постійного особистісного та професійного самовдосконалення викладача, щоб завжди бути сучасним, орієнтуватися в соціальних і теоретичних новинках, мати змогу їх фахової інтерпретації. Чутливість нарративу до часового модусу людського існування дає змогу зрозуміти специфіку змін в особистісній ідентифікації (зокрема, викладача вищого навчального закладу). Своєрідною схемою для пояснення цієї специфіки може слугувати схема нарративу Дж. Брунера: «Наратор, що знаходиться «тут і зараз», зобов'язується описати дії героя «там і тоді», героя, який носить його ім'я. Він повинен привести у відповідність минуле з сьогоденням таким чином, щоб герой і наратор зрештою злилися і стали однією людиною, з єдиною свідомістю. Отже, для того щоб привести героя в точку, де він стає наратором, потрібна теорія зростання або, принаймні, трансформації» [22].

В узагальненому вигляді наратив – це сукупність певних лінгвістичних і психо-

логічних структур, переданих культурно-історично шляхом, обмежених рівнем мовної майстерності та соціально-комунікативних здібностей особистості (у нашому разі – викладача). Наративна домінанта дискурсивної діяльності обумовлена психологічними особливостями особистості, які можна виявити, аналізуючи її мовленнєвий стиль і мовні практики. Стельовий різновид наративної дискурсії особистості викладача характеризується низкою лексичних, семантичних характеристик і комунікативних стратегій. У рамках певного мовного стилю можна спостерігати прояв психологічної спрямованості (екстраверсивна чи інтроверсивна) та інших ознак психологічної структури особистості.

Заслуговує на увагу наукове бачення професійного архетипу як природного покликання до діяльності, як результату наповнення родової архетипної форми змістом професійних потреб особистості [12, с. 48]. Пізнання професійного архетипу відбувається в процесі самоактуалізації особистості. Для викладача – це насамперед його педагогічна діяльність. Саме в лекційній аудиторії розкриваються не лише професійні, а й особистісні якості викладача, його індивідуальні особливості (часом неусвідомлювані). Самоактуалізуючись, тобто професійно вдосконалюючись, викладач постійно транслює певні смисли і в такий спосіб змінює своє світобачення і світобачення студента. У процесі науково-педагогічної діяльності використовуються певні символи, схеми, моделі з досвіду попередніх поколінь. Для того щоб діяльність викладача була успішною, йому необхідно перевести на рівень свідомості використовувані символи та подати їх в певному емоційному забарвленні. Рівень емоційного переживання виштовхує колективне несвідоме з надр людського досвіду і актуалізує його у свідомості окремої особистості.

Емоційна складова є суттєвою в психологічній структурі професійної діяльності викладача. Емоційна спрямованість визначається ціннісною та мотиваційною сферами особистості, а також залежить від її

психологічного типу (альтруїстичний, гностичний, романтичний, гедоністичний тощо) [7, с. 98-103]. Викладацька діяльність завжди супроводжується емоційними переживаннями та емоційними затратами, що може впливати на її результати як позитивно (задоволеність, захоплення працею), так і негативно (емоційне вигорання). Для досягнення та підтримання високого рівня професійної успішності важливою умовою є певний емоційний баланс особистості викладача, що безпосередньо залежить від його психічного стану та психологічних компетенцій. Розвиток останніх допомагає досягненню емоційної рівноваги в поєднанні різних видів професійної діяльності викладача.

Загалом усі емоційні стани особистості, необхідні для успішної професійної діяльності викладача, можна окреслити поняттям *емоційної культури*. Дослідження емоційної культури охоплює процеси самоуправління, саморегуляції емоційним станом, емоційними реакціями, а також здатність до емпатії, що дає змогу усвідомлювати власні переживання та переживання оточуючих, а отже, функціонально забезпечувати адекватний вияв поведінки та активне включення суб'єкта в певний суспільний простір [13, с. 151]. Емоційна культура викладача – це своєрідний лакмусовий папір, що віддзеркалює професійну придатність і готовність до самореалізації в професійній діяльності.

Які б особистісні якості не розглядалися (когнітивні, мотиваційні, ціннісні, комунікативні тощо), важливим є їх бачення крізь призму професійної успішності. Навколо останньої повинні вибудовуватися особистісні стратегії досягнення успіху. Ставши на цей шлях, доведеться спочатку діяти в межах правил та норм, визнаних суспільством як таких, що призводять до успіху. Це досягнення успішності на рівні адаптаційних стратегій. Однак для реалізації стратегії самоактуалізації доведеться вийти за межі соціальної, культурної, професійної обумовленості, подолати певні стереотипи професійної поведінки.

Для утвердження в професійному середовищі, викладачеві необхідно отри-

мати позитивну оцінку своєї діяльності з боку інших учасників освітнього процесу. Професійна самоактуалізація пов'язана, насамперед, з утіленням особистісно значущих якостей і цінностей. Цінності і способи професійної поведінки стають своєрідним індикатором узгодженості напрямку діяльності в професійному середовищі, а також мірою співвіднесеності окремої особистості з середовищем.

Висновки

Отже, шлях до професійної успішності – це процес постійного узгодження особистісних і соціальних сенсів у професійній діяльності. Стратегія досягнення професійної успішності повинна базуватися на особистісній ієрархії значущих цілей; соціально прийнятних способах досягнення цих цілей; отриманні соціально значущих результатів і особистісного задоволення від професійних досягнень.

Досягнення професійної успішності потребує саморозвитку особистості викладача та відповідних особистісних якостей. Завдяки своїй особистісній харизмі викладач позитивно впливає на інших учасників освітнього процесу і водночас досягає професійних успіхів. Харизма для викла-

дача – це певна сукупність особистісних (насамперед, психологічних) якостей, що дає змогу успішно реалізовувати поставлені цілі, а також мотивувати та переконувати інших в істинності своїх поглядів і способів професійної поведінки. У поєднанні з іншими особистісними якостями (наполегливістю, педагогічною майстерністю, експресивністю тощо) харизматичність може стати запорукою професійної успішності й основою особистісного розвитку.

Особистісні якості повинні вплітатися в психологічну культуру викладача з метою формування успішних особистісних і професійних взаємодій. Сукупність психологічних знань (у тому числі для самопізнання), емоційної лабільності та рівноваги, мотиваційних, ціннісних і поведінкових особливостей, помножених на виразну особистісну харизму, сприятимуть як особистісному саморозвиткові, так і професійному досягненню викладача вищого навчального закладу.

Перспективними є дослідження прояву особистісних якостей викладача у професійній діяльності на рівні смислових, ціннісно-мотиваційних, комунікативних та інших взаємодій.

Література

1. Акмеологія – наука XXI століття : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 17-18 лютого 2011 р., Київ / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Укр. акад. акмеол. наук / Ред. : В. О. Огнев'юк. – К., 2011. – 229 с.
2. Андреева Г. М. Презентации идентичности в контексте взаимодействия / Г. М. Андреева // Психологические исследования. – 2012. – Т. 5. – № 26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psystudy.ru/index.php/num/2012v5n26/772-andreeva26.html>
3. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : уч. пособие для вузов / В. Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
4. Бородулина Е. М. Акмеологическая компетентность личности в профессиональной деятельности педагогов / Е. М. Бородулина, А. Г. Портнова, Е. С. Каган // Психологические исследования. – 2012. – Т. 5. – № 25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2012v5n25/727-borodulina25.html>
5. Гладкова В. Акме-синергетичний підхід як методологія забезпечення якісної підготовки майбутніх менеджерів освіти / В. Гладкова // Наука і освіта. – 2011. – № 6. – 2011. – С. 45-47.
6. Деркач А. А. Акмеология в вопросах и ответах : Учеб. пособие / А. А. Деркач, Е. В. Селезнева. – М. : МПСИ, Воронеж : НПО МОДЭК, 2007. – 248 с.
7. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. – К. : Политиздат Украины, 1987. – 140 с.
8. Донченко О. Насильство, заборона і візирь як складові педагогічної свідомості / О. Донченко // Соціальна психологія. – 2005. – № 6. – С. 120-132.
9. Дубасенюк О. Професійна педагогічна освіта : акме-синергетичний підхід: монографія / О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонова, О. С. Березюк, С. С. Вітвіцька, О. М. Власенко ; ред. : О. А. Дубасенюк ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2011. – 388 с.

10. Максименко С. Д. Генетико-модельючий метод дослідження особистості / С. Д. Максименко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки . – 2014. – Вип. 2.13. – С. 8-16.
11. Мельникова О. Дискурсивний підхід к исследованию идентичности / О. Мельникова, Е. Кутковая // Вестник Московского университета. – Серия 14. Психология. – 2014. – № 1. – С. 59-71.
12. Морогин В. Методологические принципы ценностно-потребностного анализа профессиональной идентичности / В. Морогин // Теоретическая и экспериментальная психология. – 2010. – Т. 3. – № 4. – С. 44-61.
13. Нікіфорова Л. Структура та функції емоційної культури особистості / Л. Нікіфорова // Гуманітарні науки : наук.-практ. журн. – 2007. – № 2. – С. 150-154.
14. Подолянюк Л. Аксиологічні параметри буття людини: контекст науки / Л. Подолянюк // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2011. – № 2. – С. 9-14.
15. Преображенская А. О. Реализация позиции субъекта в автобиографическом нарративе / А. О. Преображенская. – Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2007. – № 4 (1). – С. 142-150.
16. Проценко О. Акмеологічні засади формування професійної компетентності викладача вищого навчального закладу / О. Проценко // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія : Педагогіка. – 2011. – № 6. – С. 295-303.
17. Турушева Ю. Особенности нарративного подхода как метода изучения идентичности / Ю. Турушева // Психологические исследования. – 2014. – № 7 (33) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psystudy.com/index.php/num/2014v7n33/932-turusheva33.html>
18. Хрипко С. А. Аксиологія освіти в сфері комунікативної культури : ціннісні акценти ; комунікативні тенденції ; дистанційний формат : навч.-метод. посіб. / Уклад. : С. А Хрипко ; С. А Яценко. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 270 с.
19. Хьелл Л. Теории личности : основные положения, исследования, применение / Л. Хьелл, Д. Зиглер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psylib.org.ua/books/hjelz01/index.htm>
20. Benwell B. Discourse and identity/ B. Benwell, E. Stokoe – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – 308 p.
21. Boudreau J.W. Effects of personality on executive career success in the United States and Europe / Boudreau J.W., Boswell W.R., Judge T.A. // Journal of Vocational Behavior. – 2001. – Vol. 58. – P. 53-81.
22. Bruner J.S. The narrative construction of reality / Bruner J.S. // Critical Inquiry. – 1991. – № 17. – P. 1-21.